

Befejezetlen utazás

YEHUDI MENUHIN

BEFEJEZETLEN UTAZÁS

Életem emlékei

TYPOTEX

A fordítás a következő kiadás alapján készült:
Yehudi Menuhin: Unvollendete Reise. Lebeserinnerungen.
Piper, München–Zürich, 2009.

© Copyright by Yehudi Menuhin, 1976
© Copyright by Piper Verlag GmbH, München, 1976
Hungarian translation © Gáti István, Typotex Kiadó, 2012
Hungarian edition © Typotex Kiadó, 2012
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 279 745 8

Témakör: *zenetörténet, önéletrajz*

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!

Újabb kiadványainkról, akcióinkról

a www.typotex.hu és a facebook.com/typotexkiado
oldalakon értesülhet.

Kiadja a Typotex Elektronikus Kiadó Kft.

Felelős vezető: Votisky Zsuzsa

Felelős szerkesztő: Kozma András

A borítót tervezte: Horváth Kornél

Tördelte: Jutai Péter

Nyomta a Séd Nyomda Kft., Szekszárd

Felelős vezető: Katona Szilvia

Szeretett Dianámnak,
földi utam angyalának,
páratlan, pótolhatatlan
őseimnek és utódaimnak,
szülőknek, gyerekeknek, akik nélkül
ezeket az oldalakat nem tudtam volna megtölteni.

Köszönetnyilvánítás

Mindenkinek, aki ebben a könyvben előfordul, szeretném köszönetemet kifejezni, a jóknak és a kevésbé jóknak is. Mindannyian hozzájárultak a pozitív tapasztalataim megszerzéséhez. Olyan könyvben, amiben hatvan év eseményeit próbálok összefoglalni, sajnos lehetetlen mindazokat megemlíteni, akik nekem és a családomnak melegséget, ösztönzést nyújtottak, életembe színt vittek. Remélem, mindazok, akiket nem neveztem meg, meg fognak bocsátani nekem. Egy szép napon újabb könyvet írok talán, és abban jóváteszem a mulasztásaimat.

Köszönetet mondok dr. Frederick Brownnak, aki elsőként ösztönözte ezt az önvizsgálatot, és Maureen McConville-nek, aki türelemmel és megértéssel formált kerek egészet az általam elmondottakból.

Y. M.

1. Arany napok

A Mnuchinok és Sherek Oroszországból · Mosche Menuhin és Marutha Sher megismerkednek Palesztinában és megesküsznek New Yorkban · Yehudi születése · Irány Kalifornia · Hephzibah és Yaltah · Gyerekkor San Franciscóban · A kétéves koncertlátogató · Anna Pavlova

Amikor visszanézek életem hatvan évére, leginkább az lep meg, hogy mennyire komplikáció nélküli volt. Ami vagyok, amit gondolok és teszek, csaknem minden, ami velem történt, egy matematikai bizonyítás egyértelműségével vezethető le. Különös, szorongató érzés rendeltetést betölteni. Azt mondják, egyéni kezdeményezésekkel is befolyásolhatók az események, és ebben természetesen van is igazság. Mint a komponálás esetében: a szerző szimfóniája minden hangjáért megküzd, hogy végül – az utolsó akkordhoz érve – felismerje, csakis azokat a hangokat írhatta le és csakis abban a sorrendben. A dolgok menetének elkerülhetetlensége nem csökkenti az érdemeket, mert csak utólag lehet kiiktatni a felesleges hangokat, és csakis ő írhatta le, ami ott áll. Így van ez az életemmel is. Utólag áttekinthető az utam, de előre nem tudtam volna megjósolni azt.

Egészen biztosan nem csak én vagyok felelős az irányáért. Egyrészt fejlődésem vezérmotívuma csupán véletlen, ami semmi többet nem követelt tőlem, mint hogy szabadon hagyjam folyni az eseményeket (noha éppen ez az, ami többnyire igen sok energiába kerül). Másrészt hosszú előtörténet örö-

kösének tartom magam. Életemben már akkor sok minden meghatározott volt, mielőtt megszülettem, és néha úgy érzem, nem csupán a saját vágyaimat éltem ki, hanem a szüleimét is, gyakran az ő számlájukra.

Az utódok előnye szempontjából nem vezethetett volna egymáshoz a sors két különbözőbb embert, mint apámat és anyámat. Gyorsan felsorolható mindaz, ami közös bennük: mindketten Oroszországból származtak, fiatalon Palesztinába vándoroltak és onnan Amerikába. Külsőleg törekenyek, szőkék és csinosak voltak. Ezenkívül mindig is alaposak, romantikusak, tüzesek, és az emelkedettebb értékekben hittek. Ugyanakkor ezeket a tulajdonságokat nem lehetett rajtuk észrevenni. Metodikus gondolkozású apám matematikus lett; aktái szép rendben sorakoztak, a számlákat azonnal kifizette, a leveleket rögtön megválaszolta. Anyám hosszan, kitaratóan követte a céljait, legyőzte az útjába kerülő akadályokat, és a hétköznapiok egyhangú történéseit is türelemmel viselte. Mindketten romantikusak voltak, anyám a tevékenységében, apám pedig a jövőre vonatkozó álmaiban. Érzései túlradóak és hirtelenek voltak, állandó veszélyt jelentve aktákra és kategóriákra; anyám szigorúan ellenőrzött érzelmei csak ritkán kerültek előtérbe, de annyira intenzíven mutatkoztak meg, hogy jó barátért vagy egy elvért képes lett volna akár tűzbe is menni. Apám óvatos, anyám gondtalan. Apámnak külső impulzusokra, szeretetre, haragra, elutasításra vagy egyetértésre volt szüksége, anyám inkább belső erőkből vagy a múltból merített. Apám úgy érezte, az emberiséggel áll kapcsolatban, és a jövő gondját hordta a vállán. Anyámat nem érdekelte az anonim tömeg, az individuumot kedvelte, és tisztelte a hagyományokat. Készségesen vetette be magát nomádok, foglyok és mindazok érdekében, akiket a sors a normális rendből

kiszakítva naggyá és mártírrá tett. Apám fiatalkorában talán a brit békepárti politikust, Ramsay MacDonaldot választotta volna példaképül, anyám nem adta volna alább Tamerlannál, Savonarolánál, Juditnál vagy Nagy Katalinnál.

A Menuhinok – apám New Yorkba érkeztek így változtatta meg az orosz családnevet, ami eredetileg Mnuchin volt – Gomelben éltek, egy közepes méretű városban, ami a Keleti-tengertől és a Fekete-tengertől egyforma távolságban, vagyis 1500 kilométerre fekszik. A Sherek Dél-Oroszországban éltek, nem messze Jalta kikötővárosától. Ahhoz, hogy Mose Mnuchin és Marutha Sher összetalálkozhasson Oroszországban, az kellett volna, hogy a sors mogorva következetességgel keresztül a Prihepnomorszk síkságán, a Dnyeperen túlra irányítsa őket. Egyszerűbbnek tűnt mindkettejüket Palesztinába vezetni, hogy ott ismerkedhessenek össze, majd – újra külön – New Yorkba, hogy összeházasodhassanak. A gondviselés kezdetben eltitkolta jótékony szándékait, mert ezen utazások igazi okai a pogromok voltak. Ami sok polgártársamnak az életébe került, annak én az életemet köszönhetem.

Apám haszid rabbik leszármazottja, akik a Gomel melletti Lubavicsiben örökölték ezt a címet, ami ezekben a tipikus orosz zsidó kisvárosokban dinasztiafélét jelentett. A szellemi hatalom világi hatalommal is felruházta a rabbit, így aztán a közösségnek kettős minőségben is középpontja lett, amit a többség ugyan elutasított, mégis sikerült minden rosszat és jót túlélnie, miközben az eljövendő Jeruzsálemről álmódott. A haszidok kezdetben rebellisnek számítottak a talmudisták között, a törvényes közösség fölött az eksztatikus közösséget képviselték, ők voltak a misztikusok az írástudók között, és a tiszta vallást hirdették, emelkedett tisztelettel, táncolva és zenélve szolgálták Istent. Az ilyen könnyed ájtatosság kiválóan illett volna apámhoz, de az ő korában a haszid spontaneitás

már szervezetté szilárdult, és neki előlről kellett volna kezdenie a tiltakozást. 1904-ben, egy évvel az 1905-ös gomeli antisze-
mita túlkapások előtt, az előzvegyült és újraraházasodott anyja
a tizenegy éves fiúval Odesszába utazott, ahol a sors a Palesz-
tinába induló Kornjilov gőzös fedélzetére vezette, hogy eljut-
hasson az ott élő apai nagyszüleihez. Cionban nőtt fel, soha
nem tért vissza Oroszországba, és örült, hogy annak nyelvét
és atmoszféráját sikerült elfelejtenie. Egy emlék azonban fáj-
dalmasan eleven maradt: édesapja halálakor, kisgyermekként,
kis háromkerekkűjével körbeciciklizte a földön kiterített holt-
testet. A gyermeki értelem hiányából adódó tiszteletlenséget
mind a mai napig nem tudja megbocsátani magának.

A hagyományos ortodoxia nem marad büntetlen. Jeruzsá-
lemben ájtatos nagyapja felügyelete mellett a Bibliát kellett ol-
vasnia, tanulmányoznia, idéznie, skandáló imával kellett ma-
gát éjszakai álomba ringatnia, és a nagy ájtatosságban még a
környezetéről is teljesen megfeledkezett. A szegény zsidó diák
példaképe lehetett nehéz és fekete kabátjában, ami eredetileg
az északi klímához illett, és ami a közel-keleti hőmérsékletben
csak szenvedést jelentett, a halántékáról lógó tinccsel, otromba
cipőjében. A szabadság utáni vágyakozása minduntalan fesze-
gette azokat a kereteket, amikbe a család kényszerítette; men-
torát ijesztgette és önmagát is bajba keverte. Arab játszótár-
saival sárkányt eregetett, amiért megbüntették; hegedűórákat
vett, amivel elszomorította nagyapját: hogy lelheti egy zsidó
fiú ilyen frivol dolgokban az örömét, amíg nem épül fel újra
a templom? Egy, a Bibliában is előforduló, apám által mesélt
anekdotában szemekről és fogakról van szó. Egyik metszőfoga
ferdén nőtt, kiállt a szájából és nagyon zavarta őt – és ami még
kellemetlenebb volt –, állandóan látszott is. A kis bosszúság
egyre növekedett, ráadásul a nagymama azt állította, hogy mi-
vel „szemfogról” van szó, ha kihúztatja, akkor ki fog folyni a

szeme. Mivel inkább csúnya akart lenni, semmint vak, hosszú éveken keresztül nyomasztotta ez a probléma, amíg egy napon meg nem látta egy fogász cégtábláját, ami a régóta érlelődő döntésre sarkallta. Egy órán belül a problémát okozó foggal szegényebben, de mindent tökéletesen látva indult hazafelé. A fogász történetesen arab volt, így az arab erények szimbólumává vált atyám szemében, és talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy elutasította a cionizmust. Azért én úgy gondolom, hogy a döntésében mégis inkább az ortodox vallási szüklátókörséggel szembeni kétségei játszották a főszerepet.

Apám tizennégy éves volt, amikor nagyapja halála után a tőle örökölt néhány száz dollárral a zsebében önálló életet kezdett élni. Azonnal az Egyesült Államokat szemelte ki magának. Egészen Marseille-ig jutott, ahol a helyi hivatalnokok és saját felkészületlenségének felismerése vetett véget az utazásnak. Elkeseredve tért vissza Palesztinába – egy kis párizsi kerülővel –, és újabb, szabadságot jelentő szökésre készülődött. Négy évig tanult. Ez alatt az idő alatt a szent matematika tanulmányai háttérbe szorultak, és a jeruzsálemi kollégiumból Tel-Avivba, a Herzl Gimnáziumba költözött. Tizennyolc éves korában ösztöndíjat kapott a New York-i egyetemtől, és 1912-ben örökre elhagyta Palesztinát. Éppen elérte a nagykorúságot, amikor már két hazát is a háta mögött hagyott, viszont soha nem tagadta meg a harmadikat, az általa választottat, ami minden sötétségtől és elnyomástól megszabadította. Elérkezett a számomra – és a nővéreim számára – fontos döntő pillanat. Tel-Avivban, tanulmányai közben, ismerkedett meg Marutha Sherrel, aki édesanyjával szintén Oroszországból érkezett, és rögtön beleszeretett a büszke, szép és merész lányba. Vagy nem nyilatkozott, vagy a nyilatkozat nem is volt figyelemre méltó, mert amikor Marutha egy évvel később szintén New Yorkba érkezett, ezt nem a viszontlátás reményében tette.

A palesztinai találkozás, a látszólagos jelentéktelensége ellenére, nagy fontossággal bírt számunkra, nem azért mert happy endhez vezetett, hanem mert a szüleink útjai keresztezték egymást, és ezzel lehetővé vált, hogy a múltat három dimenzióban érzékelhessük. Ami egyébként a fülünkhöz jutott, az mind vagy az egyik, vagy a másik szülőtől származott, nem volt igazi perspektívája, és a mesék fáradt színei ütköztek ki rajta. Családunk történetét nem nagynénik és tantik elbeszélései tartották életben, hanem szimbolikus alakok: hősök, szentek és mártírok, akik közelebbi ismeretség után eltűntek. Csupán anyai nagyanyánkról hallottunk két elbeszélést, melyek szeretet, tisztelet és csodálat tekintetében egymáson is túltettek. Apám egyébként két véglet – a vak hűség és a dühödt elutasítás – között ingadozott, és ebben nem ismert kompromisszumot. Anyósa iránti tisztelete azonban megingathatatlan volt. Őt is a saját, nagyra becsült ősei között tartotta számon. Ezért, és mert az ősök aktív szerepet játszottak a mi életünkben, nagyon közelinek éreztem magamhoz, de személyesen sajnos már nem ismerhettem. Még gyerek voltam, amikor meghalt.

Mi, gyerekek, soha nem kérdeztük, hogy a férje miért vált el tőle. Mindenesetre Sher nagypapa a Krímben magára hagyta a feleségét és lányát, kivándorolt Amerikába és a wisconsini zsinagógában talált munkát. Szüleim teljesítették vele szembeni gyermeki kötelezettségeiket. Az apa meglátogatására mentek anyámék Amerikába. Visszatérésükbe azonban közbeszólt a házasság. A későbbiekben apám szerényen támogatta is apóását. A család dicsőségtábláján viszont nem jutott hely számára. Anyám soha nem látogatta meg, és nem is beszélt róla többet. Minden tiszteletét az anyjának tartotta meg.

Hét gyerek közül egyedüli túlélőként, anyám tizenöt éves koráig a Krímben élt. Ekkor a fellobbanó antiszemitizmus és az ígéret földjének vonzása következtében anya és lánya kiván-

dorolt Jaffába. Ahogy atyám, ő se járt többet Oroszországban, és apámmal ellentétben, őt nagyon is foglalkoztatták az emlékek; az orosz anyanyelvi szinten beszélte, és az orosz erényeket is tisztelte. Apám inkább zsidó, anyám azonban inkább orosz volt. Jónak tartotta az orosz feddhetetlenséget és a féktelen, vasszigorral kordában tartott, egyediséget és individuumot megnyomorító gettó beszűkült biztonságát is. Amikor apám megismerte, nem annyira a kék szeme és a mézszínű haja tetszett meg neki, hanem a „lénye”. Úgy tűnt, teljesen békében él magával, egy kicsit visszahúzódva; nem csupán egy zsidó lány a többi közül, hanem tatár vezérek leszármazottja. A család történetében a tatárok és a kazárok keveredtek – ezen a területen lehetetlen tisztázni a genealógiai tényeket. A tatárok, akik a XIII. században árasztották el a Krím félszigetet és nevet is adtak neki – a kijevi és egyéb északi hercegségekkel ellentétben –, igen toleránsak voltak a zsidókkal szemben. A kazárok, a magyar és a finn törzsekből álló harcias horda, a népvándorlás idején a Kaukázusban bukkantak fel először, északkeleti irányban törtek előre, és a fekete-tengeri bizánci előőrsoket támadták. A zsidókkal szemben azonban több mint vendégszeretők voltak. Királyuk, Bulan áttért a zsidó vallásra, és akkora területen tette államvallássá, ami nagyobb, mint a mostani Közép-Európa. Amikor a kazárok birodalma összeomlott, addigra a kazárok és a letelepült zsidók összeolvadtak, a Krímben és a Tauruszban néhány radimics és karaita csoportban éltek, miközben a Bizánc és Oroszország között elterülő régi hatalmas területeiket felosztották. Ezen különböző véráramlatokból származó keverék csordogál anyám ereiben. A karaitáktól származott, akik minden valószínűség szerint kapcsolatban állhattak az oroszokkal és az askenázikkal, és egymás között tatáruul beszéltek.

A gyerekkorunkban élénk állított ideális példakép a cserkesz harcos volt, aki a tisztesség, bátorság és ügyesség megtestesítője, szigorúbb és sokkal csillogóbb, mint egy jámbor keresztény lovas. A zsidó ember a nehéz időkkel cselhez folyamodva vészelt át, rosszabb korokban behúzta a nyakát, és amikor jól ment a sora, képes volt felküzdeni magát. Ilyen hős a mi családfánkban is előkerült. Marutha nagyapja feláldozta magát, amikor a csöcselék meg akart lincselni egy zsidót. De mindezek ellenére anyám volt örökségének legszebb megtestesülése. Tizenhat évesen többször is elutazott a rokonaihoz Kijevbe, Moszkvába, Londonba, Manchesterbe és Amerikába. Fiatal lányok körében az ilyen fél világra szóló, kíséret nélküli utazások az első világháború előtt nem voltak szokásban. Nagyszüleim liberális nevelési elveinek merészsége és magabiztossága sok esetben arroganciának hatott. Ahová csak eljutott – és mint feleség és anya sokat utazott –, mindenhol otthon érezte magát, és nem azért, mert igazodni próbált, hanem mert mindenhol hű volt önmagához. Hagyományörző életet élt. Ahány házba, lakásba beköltöztünk, a díszpárnákkal telepakolt dívány, mindig megkapta helyét az ablak alatt, és keleti szőnyegek kerültek a padlóra. Amikor vendég érkezett, olyankor ezüstöves, török selyemnadrágot viselt karcsú alakján. És a hárem zárkózottságából is megőrzött valamit a lányai számára: anyámról akkor is alig készült sajtófotó, amikor családunk az érdeklődés középpontjában állt. Ahogy elődei számára, szerinte is fontosabb volt a férj, mint a feleség, azonban lényében nyoma sem volt az alávetettségnek. Kötelességtudás, céltudatosság és fegyelem úgy tartották össze személyét, mint az egyébként felesleges fűzők a sovány alakját. Soha nem láttam másként anyámat, mint tökéletes öltözékben, soha nem kaptam rajta, hogy fáradtan nézett volna ki, és amikor gyereként átöleltem, merev fűzőt fogtak át a karjaim.

Minden különbözőségük ellenére, szüleim sokban hasonlítottak egymásra. Alapjában véve, a maguk módján mindketten érzékiek voltak. Apámnak hajlama volt a dőzsölésre; egyszer, fiatalkorában, Jeruzsálemben vakbélgyulladásra kapott, mert tizennégy gombóc fagyaltot falt be egyszerre. Anyám az ilyen kísértéseknek mindig ellen tudott állni, és a nyolcvan éve alatt egyetlen grammot se hízott. Miközben atyámat fiatalkorában a bibliai szövegek olvasása, a tanulás, az ájtatosság és az intellektuális becsvágy szürkévé és színtelenné tette, anyám egy barbár kultúra világító színeiben pompázott, ahol a test és az érzékek is megkapták a magukét, nagyra értékelte a lovagok, zenészek vagy táncosok tudását, és ahogy ez akár egy pasához illik, egy hosszú nap fáradalmi után megpihent a sátrában. Érzéki örömet lelt értékes textíliákban, gazdagon díszített fegyverekben, de mindenekelőtt a Kelet formái és színei nyűgözték le, a maguk hangjaival és illataival. Mindezek számára a gyerekkort és a távoli mesevilágot jelentették, ami semmi máshoz nem mérhető. Tőle örököltém az ilyen dolgok szeretetét.

Amióta emlékezni tudok, anyám a normális családi élet és egy egzotikus „másik”, színes kupolákkal és templomokkal zsúfolt, idegen és éppen ezért meggyőző világ szimbóluma volt. Az Ezeregyéjszaka meséi (természetesen fiatalok számára készült változatban) volt az első kedvenc olvasmányom. Bizonyította, hogy igaza volt anyámnak, az olvasmány új tápanyagot szolgáltatott a szenvedélyemnek. Hasonlóan voltam a zenével is. Végül az utazások is igazolták őt, először a Romániába, később Oroszországba és végül az Indiába tett utak, a származásom vidéke és az anyaföldem, melyek idegenségében azonnal otthon éreztem magam. Így találtam meg életem fonálának eredetét anyám fiatalkorában (ha nem néhány nem-

zedéssel előtte), és amikor újra próbáltam fűzni azt, múltba vezető utazás lett belőle.

A két fiatal, Palesztinából bevándorolt ember nem számított arra, hogy New Yorkban ismét találkozik, de a sorsnak nem kellett sokat fáradoznia, hogy összehozza őket. New York minden nagysága és sokszínűsége ellenére különálló népcsoportok tákolmánya volt: az újonnan érkezettek – legalábbis külsőségekben – megtalálhatták a saját környezetüket. Nehezebb lett volna találkozásukat megakadályozni, mint elősegíteni. Tökéletesen megértem, hogy szerelmük gyorsan lobbant lángra, és Marutha elvetette az anyjához való visszatérés gondolatát. Nemcsak fiatalok és attraktívak voltak, de ebben az idegen világban a megnyugtató biztonságot is jelentették egymásnak. Így a család szeretete és biztonsága nélkül úgy érezhették magukat, mintha szigeten élnének. A reményekkel teli ifjúság inkább a paradicsommal foglalkozik, semmint a kilátástalansággal vagy a nélkülözéssel. Később azt mondták viccesen, hogy anyagi alapokon jött létre romantikus fiatalkori házasságuk, mert ketten együtt is ugyanolyan kevésből éltek, mint magányosan.

Körülbelül egy éven át igen szerény körülmények között laktak egy bútorozott szobában, és csak maguk voltak az egyedüli időtöltés egymás számára, erre futotta a pénzükből. Édenkertnek ott volt a Bronx Park, ahol hosszú sétákat tettek, közben héber dalokat énekeltek, amit a halak és a madarak biztosan jól értettek. Ám amikor bejelentettem a létezésre való igényemet, a békés idillnek vége szakadt. Saját lakást kellett keresniük, és a környéket átkutatva a park közelében találtak is egyet. Amikor a tulajdonos körbevezette őket a lakásban, búcsúzóul, örömet akarván szerezni nekik, ezt mondta: – Egyébként, csak hogy tudják, zsidóknak nem adom

ki. Micsoda keserűség lehetett ez a szüleimnek, hogy ugyanaz az ellenségesség, ami miatt egy másik földrésről elmenekültek, most itt is lesújt rájuk. Tehát másik lakást kerestek, kis idő múlva barátokat gyűjtöttek, akik mint ők, diákok és fiatalok voltak. Hasonlóan szegények és gondtalanok, de akik vidám védőfalat jelentettek minden előítélettel szemben. De a barátságtalan lakástulajdonosról se feledkeztek meg. Amikor anyám legközelebb abban az utcában járt, fogadalmat tett: a születendő gyermeke egyszer fájának ragyogó cégtáblája lesz, az egész világ úgy fogja emlegetni, hogy „a zsidó”.

Különös, hogy épp a Yehudi név jutott az eszébe. Ha csak arról lett volna szó, hogy minden félreértést elkerüljön, akkor valamelyik ősapáról nevezhetett volna el (kivéve Mózeszt, mert a zsidó szokás szerint a fiú nem viselheti apja nevét). Egy kevésbé képzett nem zsidó ember nem tudta volna a Yehudit héberről lefordítani, mivel az Ótestamentumban nem fordul elő a „Yehudi” szó, ami a kívülálló számára magyarázattal szolgálhatott volna. Jellemző, hogy anyám impulzívan olyan döntést hozott, amihez később töretlenül hű maradt. Azonban nemcsak az elődökre fittyet hányó provokatív magatartása, hanem más is közrejátszott a névválasztásban: anyám szerette a szimbolikus beszédet. Ábrahám, Izsák és Jákob történelmi személyek voltak, nemzették őket, és ők is nemzették. „Yehudi” (a zsidó) azonban „akárki”, és se őse, se utóda nincs. Anyám nem akarta gyerekeit a rokonságra való tekintettel a zsidó hagyományokkal terhelni. Talán valami egészen új dolog felütése akartam lenni. Az viszont biztos, hogy 1916. április 22-én világra jöttem.

Anyám akkoriban húszéves volt, apám huszonhárom, és elkezdődött az az időszak, amikor szüleink a gyerekeik érdekeit az önmaguké elé helyezték, és ami csak akkor ért véget 1938-ban, amikor nővéreim és én is megházasodtunk. Apa

kétszer áldozta fel a karrierjét értem: először 1917-ben, amikor félbeszakította az egyetemi pályafutását, hogy héber tanítással keresse meg a család fenntartásához szükséges anyagiakat, majd tíz évvel később, amikor abbahagyta a tanítást, hogy a koncertjeim menedzsere legyen. Akkoriban nem voltam tudatában annak, hogy szüleim szűkölködni kényszerültek miattam. Azon boldog emberek közé számítom magamat, akik számára a gyerekkor töretlen fényben tűnik fel.

Anyám, New Yorkban, házassága előtt és után is a héber nyelv tanításával foglalkozott. A születésem miatt igencsak beszűkültek a lehetőségei, sőt azt mondhatom, hogy lehetetlen körülmények közé került. Ezért aztán apámnak egész napos állást kellett vállalnia, úgynevezett melamed lett, olyan ifjak oktatója, akik a barmicvóra készülnek. Álláskeresés közben jutottunk el Elizabethbe, egy kisvárosba, ami egyáltalán nem nyerte el apám tetszését, és amit később is inkább dühösen, mint viccesen csupán „romhalmaznak” nevezett.

A szüleim egyáltalán nem hasonlítottak a többi tipikus zsidó bevándorlóhoz. Először is haluzimok (palesztin úttörők) voltak, akik egymás közt nem jiddisül, hanem héberül beszéltek. Számukra a héber a mindennapi élet nyelve volt, és nem csupán a Biblia-szövegek szentséges rezervátuma. Másodszor nemcsak anyám volt rendkívüli a maga tatár örökségével, hanem apám is Achad Ha'am tanítványa volt, akinek etnikai cionizmusát az iskolában is tanította. A világot mindketten bizonyos értelemben ázsiai erődítmény mögül szemlélték, egyik oldalon az ideális múlt, a másikon az ideális jövő szempontjából, de a történelmi folyamatosságon kívül. Elizabeth város zsidó lakói ezzel szemben többé-kevésbé még mindig Lengyelországban éltek, és mereven ragaszkodtak korábbi szokásaikhoz az új környezetükben is. A gyerekeket akarattal ellenére szigorúan nevelték, a Talmud-iskolában a profétáktól

és a Tórából kellett idézniük, de semmi más iránt nem volt szabad igazából érdeklődniük, mert azt tanáraik, akiknek a halott nyelv sem volt elég halott, megtiltották. Ebben a környezetben szüleim érkezése bombaként hatott: minden megváltozott.

Már a külsejük is különös hatást keltett, ezt egy régi barától, Sammy Marantzól tudom, aki akkoriban tizenkét éves volt. Jóképű apám és kedves anyám (aki ondoláltatta a haját, micsoda skandallum!) annyira fiatalok, szabadok és öntudatosak voltak, hogy az öregek már arra gondoltak, az ilyen zsidók nem helyettesítik-e a gojokat. Miközben a felnőttek a komolyságot hiányolták náluk, a gyerekek el voltak ragadtatva ennyi impromptutól, messianizmustól és fiatalos energiától, és először tértek haza boldogan a Talmud-iskolából. A gyerekek, ahogy a papok is, kedvelik a titkos nyelveket, mert érzik, hogy az okkultizmus hatalmat jelent, és éppen az után vágyakoznak, amit a felnőttek el akarnak vetni. Egy rabbinátusban (vagy a szülőknél) jól őrzött és ápolt héber nyelvet használnak, mint valami templomból csent tüzet, ami gyújtóanyag és nem papi szózat, felkavaró, teremtmőerő, és nem a sírokon túli fény. Ha Sammy Marantz ötven év után is emlékszik Bialik költeményére, amiben a kisinyovi pogromról és a zsidók mélységes megalázásáról volt szó, akkor apám valóban harcos, apokaliptikus módon tanította a történelmet, ami jobban illik úttörők képzéséhez, mint papi gyermekekhez. Ahogy az ötödik kereszties hadjáratra toborzott gyerekeknek kölni Miklós, úgy vázolta fel előttük Jeruzsálem képét, ami csak arra várt, hogy elfoglalják a fiatalok. Jól illik a képbe, hogy ebből a Miklósból lett később a hamelni mesebeli patkányfogó, Jeruzsálem helyét pedig Koppenberg vette át. Apám rendhagyó érettségi ünnepségre készítette fel a gyerekeket. Általában idősebbek jelenlétében kerül sor a fiatal emberek felnőtté avatására, de

apám rábeszélte őket, hogy szakítsanak a régi szokásokkal. A barmicvá a korábitól eltérően nem az alkalmazkodás szükségességét, hanem magas ideálokat, merészen hősi tetteket, és az eksztatikus megújulás lehetőségét mutatta fel a gyerekek előtt. Amikor nem sokkal Elizabethbe való érkezésünk után a Balfour-nyilatkozat ismertté vált, prófétát és úttörőt láttak tanítványai apámban. Sammy Marantz egy verset is írt „*Végre! Végre!*” címmel, és ez azt bizonyítja, hogy két hónapi Menuhin-féle tanítás egy tizenkét éves fiatalemberben tizenkétezer éves vágyakat képes ébreszteni.

A rabbi észrevette a gyerekek lelkesedését, és a sikertelenség elkésérítette. Biztosan nem volt valami kemény ember, de az adósság, a száműzetés és a panaszdalok hivatásának eszközei közé tartoztak, és nem volt ínyére, hogy a gyerekeket előlnti a rajongás. Védte hermetikusan elzárt világát a szüleim azon kísérletével szemben, hogy fényt és friss levegőt engedjenek be oda. Ők a lelkesedés fegyverével harcoltak, a rabbi pedig a paragrafusokkal próbált visszavágni. Még mielőtt a harc úgy istenigazából elkezdődhetett volna, atyám kezébe került egy újságcikk Kaliforniáról, ami egyetlen délelőtt folyamán az egész életünkre kiható jövőképet teremtett. Az utazás előkészületei nem vártak magukra sokáig.

Amikor kiderült menekülésünk szándéka, a Tóra-iskolában azonnal lázongás tört ki. Ahogy a felnőtt forradalmárok ösztönösen a nemzeti archívumokat és állami intézményeket szállják meg, a diákok lefoglalták az iskola aktáit. A rabbi naitvan bonbonokat ajánlott fel nekik, de nem hagyták magukat lekenyerezni. Nem fogadtak szót, aminek az lett a vége, hogy elzavarta őket. Szüleim messianisztikus üzenetet hagytak maguk után, de nem doktrínát, nem gondoskodtak apostoli követőkről a tizenkét éves növendékek között. Így kézzelfogha-

tó hitbeli támogatás nélkül ballagtak haza, és lassanként újra visszazökkentek a régi kerékvágásba.

Időközben eljutottunk a központi vasútállomásra, és meg kellett tapasztalnunk, hogy a legolcsóbb út – folytonos átszállással együtt – tizenöt dollárral többbe kerül, mint amennyi a rendelkezésünkre állt. – Ne bánkódjanak ezen – mondta a velünk együtt érző és nagyvonalú vasúti tisztviselő –, a többit én adom hozzá. – Ezzel ő lett az első jótevőm, és máig tisztelettel őrzöm az emlékét. Manapság hol lehet ilyesmivel találkozni? Egy hét múlva megérkeztünk Kaliforniába.

Négyéves voltam, amikor megszületett Hephzibah, öt és fél, amikor Yaltah megjelenésével teljessé vált a család. Élmény olyan lánytestvéreket kapni, akik szeretettel és csodálattal viselnek az ember iránt, csak ajánlani tudom az ilyesmit. (Egy fiútestvér talán kétségessé tette volna a családban betöltött rangomat, de ez csupán rosszindulatú spekuláció.) Meg vagyok győződve róla, hogy az első négy évem során megtapasztalt csorbítatlan szülői szeretet ugyanúgy gazdagított, mint később hűgaim érkezése. Visszatekintve úgy tűnik, sohasem váltunk el egymástól: Abba (héberül apa), Imma (anya) és én. Az emlékezés azért nem egészen csalóka, mert a szüleim egy kosárban sokszor a Talmud-iskolába is magukkal vittek, és munka közben rám is figyeltek, annak ellenére, hogy apát néha elszólították a feladatai. A boldog biztonság olyannyira dominált, hogy apa távolléte nem maradt meg az emlékezetemben. Egy kép kaliforniai időnk kezdetéről: apa vállán lovalogok, Imma mellettünk megy, és mindannyian határtalanul boldogok vagyunk.

Mielőtt Kaliforniába indultunk, apa táviratozott bátyjának, aki San Francisco mellett egy tyúkfarmot vezetett. A bácsi az Oakland Pieren volt, amikor befutott a vonatunk. Néhány

nap, vagy hét következett a tyúkfarmon. Mivel Imma nem viselte jól a függőséget, hamarosan Berkeley felé vezetett az utunk. Pár hét, vagy hónap elmúltával Abba a San Franciscó-i közösségtől héber nyelvtanárként 150 dollár havi fizetést kapott, és átköltöztünk az öböl másik oldalára, a Hayes Street 732.-ben lévő lakásba. Hatéves koromig maradtunk itt, miközben a család két kislánnyal is gazdagabb lett, akik közül az egyik éppen járnit tanult, a másik még a bölcsőben visongott, vagyis a lakás már minden eresztékében recsegett, így saját ház után kellett néznünk.

Érzékeny érzékszerveim sehol nem érezték magukat annyira otthonosan, mint egy fából készült rezonáns térben, melynek falai a „lélek” körül alkotnak védelmet, de a sors úgy hozta, hogy gyerekkoromat egy sátorban töltsém. Imma mindig is szerette a nagy magasságokat, meredek partokat és a beépítetlen kilátást, és mindenhol azt kereste a Fekete-tengertől a Csendes-óceánig. Így adódott, hogy mire éppen elhelyezkedtünk a Hayes Streeten, újra költözni kényszerültünk. Közvetlenül az ablakunk alatt volt egy lapos tető. Azon ponyva volt kifeszítve, ez alatt aludtunk, ha az idő is úgy akarta. Amikor négy év múlva a Steiner Streeten lévő házat megvettük, körülményeink már nem ilyen provizórikus alapokon nyugodtak. A kertben faszerkezetű fedett veranda épült, padlóval, tetővel, derékmagasságú oldalfalakkal és szúnyoghálóval. Az építményt két részre osztották, az egyik fele a szüleinké volt, a másik fél további két részre oszlott, a nagyobbik a húgaim számára, a kisebbik pedig az én szolgálatomra. Alapjában véve nem volt rossz ötlet: ezzel újabb helyiséggel gyarapodtunk; így az első szintet albérlőknek adhattuk ki, noha emögött nem mindig csupán a spórolás szándéka húzódott meg. Egy „bivak” a tetőn vagy a kertben, annyira közel az éghez, amennyire csak lehetséges: igazi cserkesz módi ez! Mindenesetre

megezdett bennünket. Még jól emlékszem, amikor ködös estéken az összetolt ágybetéteken dideregtem és vártam azt a mennyei érzést, ahogy lassan felmelegedve végre el tudtam aludni. A tyúkokkal mentünk aludni és velük is keltünk.

A jezsuitákról azt mondják, hogy szerintük egy gyerek hétéves korára kialakul vagy deformálódik. Az első évek a jövő szempontjából az én esetemben is meghatározóak voltak, de a jezsuiták kétszer több időt szabtak. Alighogy kibújtam a gyerekevek szeretettel övezett gubójából, eltöltött a természetes hangok iránti csodálat. Alig lehettem kétéves, amikor egy kakas kukorékolása hívta fel először a figyelmemet a természetre. Az az egyszerű kakas, amit az életem során a nevelés, a mezőgazdaság, a természetvédelem és az ökológia gondjaival is megterheltem, kiáltásával még ma is ugyanazt az ujjongó életigenlést testesíti meg számomra, mint akkoriban.

Egy másik, igen korai emlékem, a szerelem. Mindig is érdekelték a lányok, és mindig volt egy, akit különösen szerettem, romantikus képzelgéssel fontam körül, és akinek képét a szívemben hordoztam. A sorban az első egy bizonyos Lili nevű bébi volt, akit Berkeley-ben ismertem meg. Túl fiatal voltam ahhoz, hogy el tudjam titkolni a szerelmemet, mindenesetre a szülők amúgy cinikusan kihasználták ezt a ténytet. „Lili már alszik”, mondták szemrehányón, és abban reménykedtek, hogy én is követem őt. Azonnal lépre mentem, és a kedveshez szóló bölcsődalokkal vigasztaltam magam. „Lili alcha lichon”, Lili elaludt. Akkoriban héberül beszéltünk otthon. Egyik látogatónk, egy bizonyos Reuben Rinder – a San Franciscó-i zsinagóga előénekesese – is meghallott egy ilyen általam előadott bölcsődalt, felismerte benne a muzikalitás jeleit, és azt mondta Abbának és Immának, hogy vegyék komolyan a képességeimet. Egy hivatásos énekes szavainak súlya volt.

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	7
1. Arany napok	9
2. Egy Chevrolet és egy fél hegedű.....	32
3. Családi élet.....	57
4. Hazafelé, kelet irányába	89
5. Építkezés fentről lefelé	119
6. Téli utazások	151
7. Közjáték a paradicsomban	175
8. Háború és béke	193
9. Felszabadulás.....	227
10. Diana.....	267
11. Egy lelkesen közömbös ember kalandjai	298
12. Az idő tudata	342
13. Saját és mások ügyeinek szószólója.....	382
14. Illemszabályok	429
15. A pódiumról nézve	454
16. A sors ösztönzése.....	487
17. Hagyaték	520
Epilógus.....	549